

Н.І. Рябчикова

КРАЄЗНАВСТВО НА МИКОЛАЇВЩИНІ В 40-50-І РОКИ ХХ СТ.

Стаття розповідає про розвиток історичного краєзнавства Миколаївщини в 1940-1950-і роках, визначає основні тенденції та напрямки дослідницької роботи істориків-науковців, працівників архівів, бібліотек, шкіл, діяльність в цьому напрямку журналістів та аматорів-ентузіастів історії рідного краю. Стаття розкриває неоднозначність краєзнавчого руху середини ХХ століття на Миколаївщині, адже в той час, коли посилювався інтерес до вивчення історії рідного краю, існувала певна обмеженість щодо тематики досліджень, неможливість піднімати замовчувані проблеми історичного минулого. Проте, вивчення місцевого матеріалу спонукало до формування у молодого покоління відчуття національно-територіальної ідентичності.

Ключові слова: *історичне краєзнавство, історичний музей, краєзнавчий рух, краєзнавче товариство, обласний архів, спілка юних краєзнавців, репресії.*

В новітній світовій історіографії спостерігається відродження інтересу до локальної історії. Не є виключенням і процес зростання уваги краєзнавців Миколаївщини до поглиблення досліджень та поширення краєзнавчого руху серед молодих науковців краю. Занурюючись в трагічні і просто замовчувані періоди історичного минулого, нова генерація науковців спирається на здобутки попередніх поколінь дослідників. Авторка спробує привернути увагу читачів до розвитку історичного краєзнавства Миколаївщини саме в 1940-1950-і роки і визначити основні тенденції та напрямки дослідницької роботи як професіоналів, так і аматорів-ентузіастів історії рідного краю.

Таким чином метою дослідження є аналіз складових краєзнавчого руху на Миколаївщині в 40-50-ті роки ХХ ст. на основі історіографічного надбання

визначених десятиліть, а також аналіз наукових, науково-популярних та публіцистичних видань, в яких розглядалась історія Миколаївщини навіть обіжно.

Об'єктом дослідження виступає науково-дослідницький доробок істориків-краєзнавців Миколаївщини 40-50-х років ХХ століття.

На сьогоднішній день достатньо оригінальною та найбільш повною історіографічним аналізом доробку миколаївських краєзнавців у визначений історичний період зроблено в монографії по кандидатській дисертації Бабійчук Г.В. «Історичне краєзнавство Миколаївщини наприкінці ХVІІІ – на початку ХХІ століття» [1].

В зазначеній роботі неможливо було охопити все розмаїття наукового доробку науковців, наприклад, значну увагу авторка приділила аналізу шкільного краєзнавства, але недостатньо досліджується та аналізується доробок краєзнавців на шпальтах періодичних видань. В статтях Гаврилової І.В. «З історії краєзнавства Миколаївщини (1944-1960 рр.)», «Розвиток шкільного краєзнавства Миколаївщини в 1930-1961 рр.» здійснено ґрунтовний аналіз розвитку краєзнавчого руху, в т.ч. шкільного краєзнавства на Миколаївщині в досліджувальний період, визначені рушійні сили його активізації та здобутки. В роботі «Розвиток бібліотечного краєзнавства на Миколаївщині» (автор С.А.Гуляка) висвітлено форми участі бібліотек у краєзнавчому русі.

Стаття О.В.Серединського, канд.іст.наук, нач.відділу інформації і використання документів НАФ Державного архіву Миколаївської області «Сторінки історії Миколаївського обласного краєзнавчого музею (до 100-річчя з часу відкриття)» та стаття Левченко Л.Л., канд.іст.наук, директора Державного архіву Миколаївської області, Серединського О.В., Явланової М.П., голов. науков. співробітника Державного архіву Миколаївської області «Історія архівної справи на Миколаївщині» надають уявлення про внесок Миколаївського обласного краєзнавчого музею та архівів Миколаївщини, зокрема, обласного архіву в 40-50-і роки ХХ століття у вивчення історії краю.

На думку дослідниці, цей напрямок дослідницької роботи не може бути коли-небудь повністю вичерпано, він завжди буде потребувати подальшого вивчення.

На увагу заслуговують також роботи науковців: доктора історичних наук, професора, академіка В.П. Шкварця «Миколаївці: видатні історики і краєзнавці минулого», робота академіка Української академії історичних наук, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України М.М. Шитюка «Репресовані краєзнавці Миколаївщини, стаття І.І.Александренко «До історії створення краєзнавчого товариства на Миколаївщині», які допомагають скласти більш повну картину розвитку історичного краєзнавства на Миколаївщині в досліджуваний період.

Відомо, що з 30-х років краєзнавство на Півдні України переживало певну кризу: історики-краєзнавці були або репресовані, або відмовлялися від наукової діяльності, переживши переслідування. Спостерігалось фактичне припинення друку краєзнавчих видань. Відомості про історію краю можна знайти в цей час тільки у наукових дослідженнях загального характеру, таких як роботи Шермана І.Л. «До історії колгоспного руху на Україні в 1921-1929 рр. (Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту, 1949 рік) – про с. Володимирівка Миколаївського округу, в збірках «Развитие электрификации советской страны: 1921-1925 г.», «Сборник документов и материалов» (1956 р.) – про будівництво гідроелектростанцій на Бузі, дослідженні Слуцького О.Б. «Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за індустріалізацію країни» (1957 р.), всі вони були витримані в дусі марксистсько-ленінської ідеології і не давали повної картини подій, що відбувалися на регіональному рівні в досліджуваний період. Таким чином, можна зазначити, що тематика досліджень того часу була обумовлена ідеологічними обмеженнями.

Незважаючи на складнощі історичного періоду, в 1945 році в Київському державному університеті В.І. Стрельський захищає дисертацію «Історія міста Миколаєва» - першу кандидатську дисертацію з історії міста. Того ж року ним

було опубліковано дві статті – «Великі традиції революційної боротьби» (стаття про революційні події 1903-1905 років на Миколаївських суднобудівних заводах) та «Моя праця над історією Миколаєва» [1].

Ці публікації та захист фактично свідчили про те, що в країні починався процес активізації вивчення історії Миколаївщини серед істориків-краєзнавців, які привернули увагу інших дослідників до регіональної тематики.

Інтерес науковців до локальної історії в той час було стимульовано та підтримано деякими постановами уряду. Наприклад, постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 1 квітня 1944 р. «Про благоустрій могил і увічнення пам'яті воїнів, які загинули в боях за визволення і незалежність Радянської Батьківщини» було надано можливість розширити краєзнавчу роботу. Відповідно до цієї постанови, місцеві органи влади, партійні, комсомольські організації повинні були взяти на облік та занести до Книги пам'яті всі військові цвинтарі, братські та одиничні могили загиблих воїнів [2].

Крім того, виникла необхідність залучення якомога більшої кількості населення до охорони пам'яток історії та культури, поширюється туристична активність населення, тому у другій половині 40-х – в 50-х роках ХХ століття у СРСР значно підвищився інтерес широких мас до історії, що сприяло посиленню ролі історичного краєзнавства в країні та на Півдні України, зокрема.

Окремі краєзнавчі проблеми в цей час активно досліджуються науково-дослідними інститутами, вузами, музеями, бібліотеками, шкільними гуртками та клубами, активно розвивається громадське краєзнавство, яке спирається на знання аматорів та їх інтерес до історії рідного краю. Але в цей час в колі зору дослідників були переважно події класової боротьби, революційного руху, Друга світова війна, які обумовлювалися пануючою партійною та державною ідеологією.

Певні публікації з історії Миколаївщини, які стосувались пам'ятних дат, можна побачити на сторінках місцевої преси, наприклад: статті вчених-

істориків Д.Кукіна, Т.Баришева, П.Загорського [3], статті Н.Осипова [4] – на сторінках газети «Бугская заря».

З другої половини 40-х років все частіше на сторінках газет «Бугская заря» та «Південна правда» з'являються статті журналістів-краєзнавців, які ставили своєю метою відновити інтерес читача до історії краю, наприклад, статті Петра Соломатіна «Адмірал Бутаков» (1945 р.) [5], «Адмірал Лазарев» (1946 р.) [6].

В 1957 році газета «Південна правда» провела краєзнавчу вікторину, яка відбувалась протягом трьох місяців. З одного боку, вікторина викликала неабиякий інтерес читачів, але з іншого, стало зрозумілим, що відчувається брак джерел інформації [7].

Газета стала більше уваги приділяти популяризації знань з історії міста. В кінці 50-х років виходять статті Петра Соломатіна «Спаське урочище» (1956 р.), в 1957 році – «М.Л.Фалєєв» [8], «Пушкін на Миколаївщині» [9], в 1958 році – «Флотоводець П.С.Нахімов у Миколаєві», «М.І. Кутузов на Миколаївщині», в 1959 році – «Как был основан наш город» [10].

В другій половині 50-х років на Миколаївщині в зв'язку з нагородженням області орденом Леніна було видано декілька збірок з краєзнавства, але їхня тематика була пов'язана з історико-революційними подіями, - збірки спогадів та документів «Революционное движение на Николаевщине в 1905-1907 гг.» (1955р.) [11], «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине» (1957 р.) [12], «Борьба за власть Рад на Миколаївщині» (1959р.) [13].

Активна робота з вивчення історії краю проводилась співробітниками Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Цю назву музей отримав напередодні війни. В цей час музей знаходився в приміщенні костюлу і прилеглому до нього будинку по вул. Декабристів, 32. У 1940 році в музеї було відкрито відділ історії зброї. Музей працював навіть в період окупації міста в 1941-1944 роках, а після визволення міста співробітниками музею проведено реекспозицію: у травні 1944 року були відкриті для відвідувачів експозиції первіснообщинного ладу, Ольвії, історії міста Миколаїв. З 1954 року

завідувачем відділу історії дорадянського періоду стає колишній директор музею Ф.Т.Камінський, репресований в 1929 році, який на той час відбув термін покарання в радянських концтаборах. Він розгортає активну діяльність зі збору матеріалів з історії родини Аркасів, займається етнографічним матеріалом, а також бере участь у дослідженні пам'яток ольвійського сільського округу. В цей час більшість співробітників музею збирали переважно матеріали з історії радянського періоду. Крім того, музеєм проводилась пропагандистська робота з підвищення інтересу до історії краю: друкувались статті у періодичній пресі, готувались виступи на радіо, надавалась методична допомога зі створення краєзнавчих кімнат та музеїв на підприємствах, у школах та сільській місцевості, проводились лекції [14].

Газета «Південна правда» в грудні 1958 року відзначила, що Краєзнавчий музей став важливим культурно-освітнім та науковим закладом області [15].

Саме за ініціативи Миколаївського обласного краєзнавчого музею в лютому 1946 року в Миколаєві відбулась нарада науковців з питання «залучення громадськості до збирання історичних даних до експозиції», на якій було прийнято рішення організувати Товариство краєзнавців [16].

7 серпня 1946 року Миколаївська обласна рада прийняла постанову № 5915 «Про утворення обласного краєзнавчого товариства». Серед науковців, які входили до складу оргбюро МОТ – директор і наукові співробітники історичного музею. Товариство діяло на громадських засадах та включало три секції, в тому числі – історичну [17].

Важливою подією для краєзнавства стали міські збори інтелігенції з вивчення краю, які відбулись 2 червня 1947 року. Багато уваги на них приділили розвитку шкільного краєзнавства. Серед питань, які розглядались на зборах, були питання щодо необхідності видання брошур з проведення екскурсій, науковий підхід до справи у збиранні матеріалу, його систематизація та створення шкільних історичних учнівських секцій та гуртків. На той час у школах діяли 200 краєзнавчих гуртків, яким потрібна була науково-методична підтримка [1].

В січні 1950 року газета «Бугская заря» повідомляла, що з метою подальшого покращення краєзнавчої роботи серед учнів Миколаївської області створюється обласна спілка юних краєзнавців. До оргбюро спілки при обласному управлінні народної освіти увійшли 12 осіб [18]. Повідомлялось, що такі організаційні бюро буде створено при 19 школах області, а в місті Миколаєві спілка буде діяти також при клубі юних піонерів. Спілка ставила своєю метою підвищення рівня знань учнів з історії та географії рідного краю, залучення учнів до діяльності з виявлення, вивчення та охорони історичних та революційних пам'ятників, природних багатств міста, районів, області в цілому.

В цей же період, на початку 1950-х років, започатковано проведення естафети юних краєзнавців, яка на деякий час стала традиційною. Газета «Південна правда» від 18 серпня 1954 р. зазначає, що в естафеті брали участь 1600 учнів з 64 шкіл області. Діти записали історії багатьох сіл. В краєзнавчо-туристичній естафеті 1955 року, яка проходила в місті Первомайську, учні отримали більш складні завдання, які стосувались опису місцезнаходження археологічних пам'яток та збирання колекції археологічних знахідок. Про це повідомляла газета «Бугская заря» від 5 травня 1955 року [19].

На шпальтах газети «Південна правда» від 22 січня 1958 року розповідалось про діяльність гуртка юних істориків, який діяв при Снігурівській середній школі №1. Керівник гуртка, заслужений учитель УРСР П.К. Ревуцький, організував роботу учнів із збирання експонатів, присвячених минулому Снігурівки, з їх допомогою було створено краєзнавчий музей. Дослідник І.В. Гаврилова зазначає, що в цей час учнями лисогорської школи було сформовано роботи «Історія Лисої гори» та «Народні месники», учні Жовтневої середньої школи займались збором фольклорного матеріалу, учні середніх шкіл №25 та №5 вивчали життя і подвиги колишніх учнів шкіл, зберегли пам'ять про юного патріота Віктора Хоменка [19].

Важливим осередком науково-дослідної роботи в 40-50-і роки ХХ століття залишались архіви, незважаючи на значні обмеження в користуванні

фондами та справами. В період окупації м. Миколаєва (16 серпня 1941 року – 28 березня 1944 року) обласному архіву – тій частині фонду, яка не була евакуйована, а також фондам архівів установ, підприємств та райдержархівам було завдано великих збитків. Після визволення Миколаївської області, вже 20 квітня 1944 року, з'явилась постанова облвиконкому «Про збирання і зберігання документальних матеріалів Великої вітчизняної війни радянського народу проти німецьких загарбників». Дана постанова зобов'язала виконкоми міських, районних та сільських рад депутатів трудящих, керівників установ та організацій, правління колгоспів виявляти та здавати до обласного архіву документи періоду окупації. Категорично заборонялось їх знищувати. В обласному архіві розпочалася робота щодо упорядкування документальних матеріалів, створення до них облікового і науково-довідкового апарату, використання їх у наукових цілях. Зусилля працівників архівів були спрямовані на створення та удосконалення облікового та науково-довідкового апарату, здійснення науково-технічної обробки окремих, найбільш інформативних, фондів. Результатом цієї роботи стало видання в 1958 році «Короткого довідника про архівні фонди і науково-довідкову бібліотеку Державного архіву Миколаївської області».

Що одним осередком краєзнавчого руху на Миколаївщині були бібліотеки, але цей напрямок роботи активізувався тільки в кінці 1950-х років, при чому її зміст був пов'язаний з питаннями ідеології. Так, в 1957 році було організовано ілюстративно-книжкову виставку «Жовтень на Миколаївщині», а з нагоди 40-річчя революції 1917 року робітникам Миколаївського морського порту, заводу ім. Носенка та ім. 61 Комунара були видані довідки з історії цих підприємств. Для бібліотек області складались також щорічні огляди літератури, в т.ч. і з питань краєзнавства.

У 1958 році була організована система виявлення краєзнавчої літератури, бібліотеками систематично влаштовувались огляди нових надходжень книг та журналів, був встановлений тісний зв'язок з обласним архівом та краєзнавчим музеєм. В серпні того ж року в Миколаївській обласній бібліотеці відкрито

відділ бібліографії та утворено зведений краєзнавчий каталог, до якого було включено близько 1000 карток [20]. Свідченням посилення інтересу населення до вивчення історії рідного краю стало проведення конференції читачів, яка відбулась у Миколаївській обласній бібліотеці 26 лютого 1958 року. На ній було прийняте рішення «ширше пропагувати краєзнавчу літературу засобами книжкових виставок, бібліографічних оглядів літератури, плакатів та інших форм бібліотечної роботи».

Але саме в той час, коли на Миколаївщині посилюється інтерес до вивчення історії рідного краю, «широкі маси» залучаються до краєзнавчого руху, наукове краєзнавство зазнає великих втрат. Так, в 1946 р., у віці 62 років, відомий історик, краєзнавець С. Цветко, який залишив наукову діяльність в 30-х роках, на хвилі репресій, вдруге заарештований та звинувачений в антирадянській агітації. Відбуває покарання в радянських концтаборах Феодосій Тимофійович Камінський – історик, краєзнавець, директор Миколаївського історико-архівного музею (1922-1929 рр.), який тільки в 1954 році повернувся до наукової роботи. В 1952 році на вулицях міста Первомайська помирає Михайло Єлисейович Славін, видатний історик, доктор історичних наук, професор, дійсний член НАН України, який багато сил віддав розвитку краєзнавства півдня України, зокрема, Одеси, за що в 1920-1930-х роках його неодноразово арештовували. В 1938 році, звільнившись з Соловків, учений в кінці 1940-х оселяється на Миколаївщині, у місті Первомайськ, де недовго вчителює та працює завідувачем міськвню, але знов проходить через приниження, звільнення та відчай. Реабілітований в 1959 році посмертно [21].

Військовою колегією Верховного суду СРСР за відсутністю складу злочину посмертно реабілітований в 1957 році автор краєзнавчого збірника «Миколаївщина» (1926р.), професор, ректор Миколаївського учительського інституту народної освіти, Федорівський Василь Михайлович, який був заарештований в 1937 році за міфічну належність до троцькістсько-зинов'євської терористичної організації на Дніпропетровщині та засуджений до розстрілу [22].

Таким чином можна підбити певні підсумки історичних процесів розвитку краєзнавства в 40-50-ті роки ХХ ст. Всі теми досліджень були жорстко обмежені домінуючою в суспільстві партійною та державною ідеологією. В повоєнний період здійснюється спроба відродити, надати нового імпульсу поширенню краєзнавчого руху не лише серед науковців, а також і серед широких кіл населення, молоді. Все було спрямовано на патріотичне виховання нового покоління на підставі збереження та дослідження історичного минулого рідного краю. Науковці намагались в доступній для широких кіл населення формі донести матеріали про історичну спадщину. Значне зростання зацікавленості молоді вивченням історії рідного краю свідчило про наявність певних ідеологічних та політичних проблем в спільноті. Незважаючи на значні людські втрати серед дослідників, дослідження краєзнавчої тематики та ідеологічно-політичні обмеження, спостерігається зростання інтересу до місцевої краєзнавчої тематики серед молоді та дослідників-ентузіастів. Розпочатий процес поширення гурткової пошуково-дослідницької роботи лише заклав підвалини майбутніх успіхів у вивченні історії рідного краю новою генерацією краєзнавців. У досліджувальний період існувала певна обмеженість щодо тематики досліджень, неможливість піднімати замовчувані проблеми історичного минулого, і вести боротьбу з існуючою державною політикою поодиноким науковцям було безглуздо. Проте, вивчення місцевого матеріалу спонукало до формування у молодого покоління відчуття національно-територіальної ідентичності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історичне краєзнавство на Миколаївщині наприкінці ХVІІІ — на початку ХХІ століття : монографія / Г. В. Бабійчук, В. П. Шкварець; за редакцією В.П. Шкварця. - Миколаїв: Іліон, 2013. - 364 с.
2. Военно-исторический журнал. - 1998. – № 1. – С. 73.
3. Загорский П. Великий русский полководец / П.Загорский // Бугская заря. – 1950. – 18 мая.

4. Осипов Н. Великий руський полководець / Н.Осипов // бугская заря. – 1950. – 10 мая.
5. Соломатін П. Адмірал Бутаков / П. Соломатін // Південна правда. - 1945. - 10 жовт.
6. Соломатін П. Адмірал Лазарев / П. Соломатін // Південна правда. - 1946.
7. Гаврилова І. В. З історії краєзнавства Миколаївщини (1944-1960 рр.) / І. В. Гаврилова // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VI Миколаївська обласна конференція. – Миколаїв, 2006. – С. 38–40.
8. Соломатін П.М., Л. Фалєєв / П. Соломатін // Південна правда. - 1957. - 29 лист.
9. Соломатін П. Пушкін на Миколаївщині / П. Соломатін // Південна правда. - 1957. - 02 черв.
10. Соломатин П. Как был основан наш город / П. Соломатин // Бугская заря. - 1959. - 02 сент.
11. Революционное движение на Николаевщине в 1905-1907 гг.: [сборник документов и материалов]. – Николаев, 1955.
12. «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине»: [сборник документов и материалов]. – Николаев, 1957.
13. «Борьба за владу Рад на Миколаївщині»: [зб. документів і матеріалів]. – Миколаїв, 1959.
14. Хлопинська Л. Д. До дати створення краєзнавчого музею у м. Миколаєві // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2000. – С. 196 – 198.
15. Хлопинська Л. Д. До дати створення краєзнавчого музею у м. Миколаєві // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2000. – С. 200.
16. Александренко І.І. До історії створення краєзнавчого товариства на Миколаївщині / І.І.Александренко // Історія. Етнографія. Культура. Нові

дослідження: VI Миколаївська обласна конференція. – Миколаїв, 2006. – С. 175.

17. Обласне товариство краєзнавства // Південна правда. - 1947. – 24 трав.

18. Общество юных краеведов // Бугская заря. – 1950. – 28 янв.

19. Гаврилова І. В. Розвиток шкільного краєзнавства Миколаївщини в 1930-1961 рр. / І. В. Гаврилова // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: VI Миколаївська обласна конференція. – Миколаїв, 2006. – С. 173.

20. Гиляка С. А. Розвиток бібліотечного краєзнавства на Миколаївщині / С.А. Гиляка // Наукові праці. Том V. Історичні науки. — Миколаїв, 2004. — С. 110-111.

21. Шитюк М.М. Репресовані краєзнавці Миколаївщини / М.М.Шитюк // Повне зібрання наукових праць. Т.6. – Миколаїв, 2010. – С.58-71.

22. Шкварець В.П. Миколаївці: видатні історики минулого / Про минуле заради майбутнього. Підручник для вищих навчальних закладів. – Миколаїв: Видавництво МДГУ, 2005. – С. 33-36.

Рябчикова Н. И. Краеведение на Николаевщине в 40-50-х гг. XX века.

Статья Натальи Рябчиковой рассказывает о развитии исторического краеведения на Николаевщине в 1940-1950-е гг., определяет основные тенденции и направления исследовательской работы учёных-историков, работников архивов, библиотек, школ, деятельности журналистов и краеведов-любителей. Статья раскрывает неоднозначность движения краеведения середины XX века на Николаевщине, так как в то время, когда в области возрастал интерес к истории родного края, существовали значительные ограничения относительно тематики исследований. Несмотря на это, изучение местного материала способствовало формированию у молодого поколения чувства национально-территориальной идентичности.

Ключевые слова: историческое краеведение, исторический музей, краеведческое движение, краеведческое общество, областной архив, союз юных краеведов, репрессии.

Ryabchikova N. I. local History in Mykolayiv region in the 40-50-ies of the XX century.

The article by Natalia Ryabchikova tells about the development of local history in Mykolayiv region in the 1940s-1950s, the main trends and directions of research work of professionals and Amateur-enthusiasts of the history of their native land, reveals the ambiguity of the local history movement of the mid-twentieth century in Mykolayiv region. The article by Natalia Ryabchikova tells about the development of local history in Mykolayiv region in the 1940s-1950s, the main trends and directions of research work of professionals and Amateur-enthusiasts of the history of their native land, reveals the ambiguity of the local history movement of the mid-twentieth century in Mykolayiv region. At that time interest in the history of the native land was increased in the region, but there were significant limitations on the subject of research. Despite this, the study of local material contributed to the formation of national-territorial identity in the younger generation.

Key words: historical study of local lore, history Museum, regional movement, the local historical society, regional archives, the Union of young historians, repression.